

وحدت اسلامی و فعالیت‌های قرآنی بحرینی‌ها

آقای احمد بحرینی^۱

چکیده

سؤال اصلی: علمای بحرین در مورد علوم قرآن چه فعالیت‌هایی داشته‌اند؟

سؤال‌های فرعی:

۱- فضلا و فرهنگیان بحرین چقدر از قرآن برای وحدت اسلامی استفاده کرده‌اند؟

۲- نویسندگان بحرینی چه آثاری درباره قرآن کریم دارند؟

۳- مجلس علمای بحرین سال ۱۴۳۲ را به چه عنوانی نام‌گذاری کرده است؟

یکی از مسائل مهم در وحدت اسلامی، نقش قرآن کریم است که باید قبل از هر چیز مورد توجه قرار گیرد. علمای بحرین توجه خاصی به آن داشته‌اند. در این مقاله، آثار هفتاد نفر از علمای بحرین از قرن هشتم تاکنون درباره قرآن کریم بررسی شده است. از جمله مطالب مطرح شده در این مقاله موقعیت قرآن در جامعه بحرین و انقلاب اخیر آن است. ملت بحرین نیاز دارد تا درباره بیداری فرهنگی و سیاسی خود از قرآن کریم الگو بگیرد و آن را سرلوحه کار خود قرار دهد؛ چیزی که در شعار مردم بحرین به روشنی مشاهده می‌شود و علمای بحرین امسال را به دلیل ارائه خدمات قرآنی و هوشیاری جامعه و نیز وحدت و انسجام مسلمانان و مبارزه با فساد و منکر، سال نصرت از قرآن نامیده‌اند. مسائل مطرح شده در این مقاله عبارت است از:

۱- نقد و بررسی جایگاه فعلی قرآن در جامعه بحرین؛

۲- کتاب‌شناسی قرآن مورد توجه محققان؛

۳- تشریح دلایل مثبت و مزایای کتاب‌های منتشر شده در بحرین؛

۴- سابقه فرهنگی و تاریخی بحرین که در عصر حاضر فرصت‌های جدیدی را برای توسعه و گسترش وحدت اسلامی فراهم خواهد نمود؛

۵- معرفی یکی از مراکز علمی بحرین و مقایسه آن با سایر مراکز علمی اسلامی مانند: الحله، النجف، قم، شیراز، اصفهان، حیدرآباد و...؛

۶- شناسایی آثار علمای بحرین درباره قرآن کریم در موضوعات تجوید، تفسیر، قرائت، لغت، معجم، پژوهش‌های قرآنی و... که در موضوعات متنوع تدوین شده است.

واژگان کلیدی: وحدت اسلامی، اولویت‌های تحقیق، میراث فرهنگی و تاریخی، کتاب‌شناسی قرآن.

۱- دانشجوی دوره دکترای علوم قرآنی جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

در این نوشتار برخی تلاش‌های انجام گرفته درباره قرآن به تفکیک زیر ارائه می‌شود:

- ۱- این تلاش‌ها جنبه تربیتی دارد؛
 - ۲- کمک به حفظ و نگهداری اسناد تاریخی مشترک است؛
 - ۳- خدمتی به پژوهشگران در زمینه میراث فرهنگی و تمدنی است؛
 - ۴- آشکار کننده وضعیت قرآنی جامعه است؛
 - ۵- قرآن به عنوان سند مشترک میان مسلمانان عامل وحدت اسلامی است؛
- این پژوهش تلاشی در جهت اولویت دادن به بررسی و پژوهش و بهتر کردن شیوه‌های نشر و انتشار نوشته و نیز افزایش آگاهی عمومی نسبت به روش صحیح موعظه و ارشاد می‌باشد.
- این نوشتار علاوه بر معرفی آن‌چه پیروان اهل بیت علیهم‌السلام از قرن هشتم هجری قمری تاکنون در مورد میراث قرآنی در بحرین انجام داده‌اند، یادآوری تکمیلی است در معرفی آن‌چه پیروان دیگر مذاهب در این خصوص انجام داده‌اند.
- در این جا لازم است به آن‌چه قبلاً در این خصوص انجام شده اشاره شود، مانند:
- فهرست علمای قطیف احساء و بحرین از شیخ مهدی آل مقداد سیهانی در مجله قرآنی «میراث ما»، ج ۳؛
- نوشته مرحوم شیخ محسن معلم در یکی از شماره‌های مجله الموسوم؛
 - تلاش‌های دکتر عبدالهادی فرزند شیخ محسن الفضلی در مجله الموسوم (الموسم، شماره ۹ و ۱۰، سال ۱۴۱۱ق).
- در پایان، تأکید می‌شود که منظور از تهیه این‌گونه مباحث کمک کردن به فراهم شدن ابزارگاه علوم انسانی و مطالعات
- بررسی اسباب نزول قرآن در کتاب البرهان فی تفسیر قرآن از سید هاشم حسینی توبلانی
- مطالعه و بررسی انتقادی صحیح است، مانند:
- بررسی اسباب نزول قرآن در کتاب البرهان فی تفسیر قرآن از سید هاشم حسینی توبلانی
- بحرانی؛
- بررسی روش تفسیری از صاحب حدائق از شیخ یوسف آل عصفور بحرانی؛
 - مقایسه بین روش تفسیری ابن المتوج بحرانی و روش آیت‌الله خوئی رحمته‌الله در موضوع آیات ناسخ و منسوخ؛

۱- به مناسبت شعار سال ۱۴۳۲ مجلس علمای اسلامی بحرین با عنوان «مع القرآن نصرةً ووعياً وإلتزاماً»؛ با قرآن؛ پیروزی، آگاهی و التزام.

- نقد اسرائیلیات در کتاب‌های حدیث و تفسیر به مأثور، مثل کتاب البرهان در تفسیر قرآن از سید هاشم حسینی بحرانی؛
- توجه به این نکته مهم است که این بحث شامل موضوعات زیر می‌باشد: تفسیر، علوم قرآنی، تجوید قرائت‌های مختلف قرآن، پژوهش‌های قرآنی، تلاش‌ها و کوشش‌های قرآنی ...
- در پایان به دو نکته اشاره می‌شود:
۱. علما و فرهنگیان بحرینی چه اندازه از قرآن برای وحدت اسلامی استفاده کرده‌اند؟ (مفهوم استفاده و شواهد آن)؛

۲. مزایای بحث وحدت اسلامی و تلاش‌های بحرینی‌ها.

الف) علمای بحرینی از قرآن کریم برای وحدت اسلامی استفاده‌های فراوان نموده‌اند که به قرار ذیل است:

۱. اهل بیت علیهم‌السلام پیامبر را به عنوان مرجع دینی برای جامعه معرفی نموده و الگوهای وحدت اسلامی را در رفتار و سیره پیامبر و امام علی و سایر امامان تبیین کردند.
۲. روحانیت بحرینی به تاسی از امامان معصوم رهبریت دینی و سیاسی جامعه بحرینی را به عهده دارند و قرآن کریم و معارف اهل بیت نیز مردم را به پیروی از روحانیت و کلمات و سخنان اهل بیت دعوت می‌نماید.
۳. قرآن کریم امت اسلامی را به وحدت دعوت و از اختلاف و پراکندگی بر حذر می‌دارد.
۴. قرآن امت اسلامی را به ظلم‌ستیزی دعوت می‌کند.
۵. قرآن همگان را به مقاومت در برابر استکبار فرامی‌خواند.
۶. قرآن دارای بهترین تمدن است و امت اسلامی را به تمدن اصیل اسلامی فرامی‌خواند.
۷. قرآن همگان را به هنر و زیبایی اصیل، مانند صوت و لحن و ... فرامی‌خواند.
۸. چکیده کتاب‌های منتشر شده درباره وحدت اسلامی و کتاب‌هایی که جنبه تقریبی دارد، مانند کتاب مجمع‌البیان علامه طبرسی که شرف‌الدین شیخ یحیی بن عشیره سلمابادی آن را خلاصه کرده است.
۹. اهتمام به روایات مشترک مذاهب اسلامی در مورد قرآن، مانند آن‌چه شیخ سلیمان الماحوزی در فضایل سور و آیات نوشته است.
۱۰. تألیف فرهنگ معجم‌های اصطلاحات قرآنی، مانند: فرهنگ دمستانی و شیخ یحیی و ...
۱۱. تأکید بر توحید فطری؛ برای مثال، شیخ ماحوزی در رساله حمدیه و شیخ محمدامین درباره آیات توحیدی بحث کرده‌اند.

۱۲. برخی تلاش‌های دیگر که جنبه تقریبی دارد، مانند تألیف کتاب دفاع از ایمان ابوطالب رضی الله عنه بر اساس حساب ریاضی در قرآن، توسط شیخ صالح کرزکانی.

۱۳. روش توسعه فرهنگ پرسش‌های دینی در موضوع قبله مسلمین و معجزات خاتم‌الانبیا، مانند تألیف کتاب الاسراء المعراج از شیخ احمد آل طوق.

۱۴. اهتمام به تألیف کتاب درباره قرائت قرآن کریم توسط آقای صباح.

۱۵. تألیف کتاب پاسخ به شبهات دینی توسط شیخ عبدالله دقاق درباره مصحف علی و تحریف‌ناپذیری قرآن. همچنین آقای شیخ محمد حاتم درباره جایگاه قرآن در میان مسلمانان کتابی مستقل تألیف کرده است.

۱۶. رجوع به آیات محکم قرآنی هنگام اختلاف مذاهب کلامی و جدلیات آن.

۱۷. روش‌های تفسیری و معرفی آنها با تمام انواع آن: ۱. تفسیر موضوعی، از شیخ سعید النوری شماره (۴۸) که از شخصیت‌های انقلابی بوده و نقش مهمی در بیداری مردم بحرین داشته است.

ب) مزایای بحث وحدت اسلامی و تلاش‌های بحرینی‌ها

۱. اهمیت این مقاله در اهمیت دادن به دوره‌های تاریخی و تلاش‌هایی است که در زمینه‌های مختلف قرآنی صورت گرفته است، چون هویت ملت بحرین در حال تهدید و تضییع است.

۲. توضیح اسامی رجال و نویسندگان قرآنی و نسبت آنان به شهرهای بحرین، چون بسیاری از پژوهشگران به خاطر عدم اطلاع درست از مسائل جغرافیایی و تاریخی بحرین دچار اشتباه می‌شوند. (به نقشه پیوستی مراجعه شود).

۳. در این بحث پیشنهادات و راه‌کارهای جدیدی برای وحدت ارائه شده است که برای متخصصان و کسانی است که به اوضاع فعلی جهان اشراف دارند قابل توجه می‌باشد.

۴. تبیین مختصر تلاش‌های بحرینی‌ها به صورت فراگیر در مرحله اول و بعد بیان مثال برای هر بحث مستقل در قالب تحلیل جدید و بیان ضرب‌المثل‌های ابتکاری برگرفته شده از قرآن کریم. علاوه بر این که تجارب تفسیری متعلق به ظاهر قرآنی و فهم عرفی و سلیقه ادبی بر اساس عقل و سیاق و رعایت قرائن متصله یا منفصله، مانند تجربه صاحب حدائق و شرح شیخ صالح، شماره (۹) در بحث آمده است.

نمونه‌های آثار قرآنی

از قرن هشتم تاکنون بزرگان زیادی در مورد موضوعات قرآنی تألیفاتی داشته‌اند که به صورت گزیده و در حد توان در زیر بررسی شده است:

۱- شیخ احمد^۱ بن شیخ عبدالله بن المتوج (م ۸۲۰ ق) که کتابی به نام «احکام قرآن» دارد (ر.ک: توبلانی، ص ۶۱).

صاحب کتاب «مرآة الکتب» از او یاد کرده است.

وی همچنین مؤلف کتاب «آیات الاحکام» (سیحانی، ج ۱، ص ۹) و «الناسخ و المنسوخ» (شفیع، ج ۱، ص ۲۷۸) و کتاب «النهاية فی تفسیر خمسمائة آية» (مرآة الکتب، ج ۳، ص ۱۶۹) می‌باشد.

و شیخ ماجد عویناتی محقق کتاب «الآیات الناسخة و المنسوخة» می‌گوید: ابن المتوج کتاب ابن سلامه (هبة الله بن سلامة البغدادي (م ۴۱۰ ق)) معروف به نام «ناسخ و منسوخ» را تهذیب کرده و اضافات و تعلیقاتی بر آن نوشته است. (ر.ک: مقدمه تصحیح کتاب الآيات الناسخة و المنسوخة، ۱۴۲۲ ق، ص ۱۶).

۲- شیخ یحیی بن عیشره بن ناصر سلمابادی البحرانی (م ۹۷۶) کتابی به نام «تلخیص مجمع البیان فی تفسیر القرآن» دارد. (ر.ک: معجم مورخی شیعیان، ج ۲، ص ۴۴۹).

مجمع‌البیان طبرسی را دانشمندان الازهر مصر سه بار چاپ کرده‌اند.

شیخ یحیی سلمابادی همچنین کتاب‌هایی به نام «تجوید القرآن» (آقا بزرگ تهرانی، ج ۳، ص ۳۷۴) و «بهجة الخاطر و نزهة الناظر» دارد (ر.ک: مقدمه شیخ نزار الحسن، ص «ل» ...).

کتاب «بهجة الخاطر و نزهة الناظر» در تفاوت‌ها و اختلافات لغوی و اصطلاحی است. مصحح این کتاب سید امیررضا عسکری زاده است و چاپ مشهد مقدس در سال ۱۴۲۶ ق، از انتشارات وابسته به مرکز پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی می‌باشد و مشتمل بر مفردات لغوی و کلمات قرآنی و شواهدی از آیات و روایات است.

۳- شیخ جعفر بن کمال الدین رویسی (م ۱۰۹۱ ق) کتابی به نام «منظومه در علم تجوید قرآن مجید» (ر.ک: نویدری، سنه ۲۰۰۰ م، ص ۱۵۹).

و همچنین «منظومه در فضائل قرآن» دارد. (مصورات مخطوطات).

۴- شیخ احمد بن ابراهیم درازی (م ۱۱۳۱ ق) کتابی به نام «شرح رسالة الحمد» دارد (عصفور، ج ۱، ص ۱۶۲) که این رساله به نام «الحمدیه» به علامه شیخ سلیمان ماحوزی (م ۱۱۲۱ ق) تعلق دارد و تاریخ تدوین آن ۱۹ جمادی ۱۱۲۰ ق می‌باشد. (ر.ک: نسخه‌های خطی مجلس شورای اسلامی).

۵- شیخ سلیمان بن عبدالله ماحوزی (م ۱۱۲۱ ق) علاوه بر رساله «الحمدیه» رساله‌ای نیز درباره حدیث ابی‌لیبید مخزومی در مقطعات قرآن کریم دارد و نیز تفسیر (آل مکباس، ج ۲، ص ۱۰۰) «و اذا اخذ ربک من بنی آدم» به او تعلق دارد. (مقداد، ص ۱۵۰).

۱- از معاصران و مصاحبان شهید اول (م ۷۸۱ ق).

- ۶ - شیخ صالح بن عبدالکریم کرزکانی (م ۱۰۹۹ق) رساله‌ای در تفسیر «اسمای خداوند» دارد (مکباس، ج ۲، ص ۱۸۲).
- ۷ - «شیخ عبدالله بن صالح سماهیجی (م ۱۱۳۵ق) مدفون در بهبهان تألیفاتی به شرح زیر دارد:
- ۱-۷ کتاب قرآنی، روایی «شرح حدیث مشکل من اصول الکافی فی اسماء الله تعالی» (الذریعه، ج ۱۳، ص ۱۸۷).
- ۲-۷ کتاب «استدلال اسلام ابی طالب بر اساس کلمات حساب قرآنی و جملات قرآنی».
- ۳-۷ تفسیر آیه شریفه «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى».
- ۴-۷ شرح و تفسیر آیه شریفه: «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً».
- ۵-۷ بحث پیرامون چگونگی جمع بین دو آیه شریفه: «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» (انعام/۱۶۴) و آیه «وَلْيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ» (زمر/۷).
- ۸- شیخ احمد بن صالح آل طوق ستری (وی غیر از شیخ احمد ابن صالح آل عصفور مدفون در جهرم ایران (م ۱۱۳۴ق) می باشد).
- به مسائل سید حسین احمد بحرانی جواب داده است. (ر.ک: موسوعه مولفی الإمامیه، ج ۴، ص ۳).
- ۹- شیخ یوسف العصفور (م ۱۱۸۶ق) صاحب کتاب الحدائق الناضرة فی فقه العترة الطاهرة رساله‌ای در مورد آیه: «السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» (واقع/۱۱) دارد (آل عصفور، ص ۱۴۴).
- ۱۰- سید درویش الغریفی (م ۱۲۰۴ق) مدفون در شیراز، کتابی درباره تفسیر اسماء الحسنی دارد (پیشین، ص ۲۳۴).
- ۱۱- شیخ محمد بن احمد بن حسن دمستانی (م ۱۲۰۹ق) رساله‌ای در کشف‌الآیات به اسم «الجواهر الالهیات فی کشف الآیات» دارد (پیشین، ص ۲۳۷).
- ۱۲- شیخ عبدالله الحکیم جدحفصی (م ۱۲۱۵ق)، از شاگردان شیخ حسین علامه (فرزند برادر شیخ یوسف، مؤلف کتاب الحدائق الناظره) رساله‌ای در تأویل قرآن دارد (پیشین، ص ۲۳۶).
- ۱۳- شیخ عبدالله بن عباس الستری (م ۱۲۷۰ ق) مدفون در روستای خارجیه واقع در جزیره ستره او تألیفاتی مانند «تفسیر القرآن» (امین، ج ۳۸، ص ۱۲۵). و «نزهة الناظرین فی تفسیر القرآن المبین» دارد (آقا بزرگ تهرانی، ج ۲۴، ص ۱۲۹).
- ۱۴- سید هاشم الستری البحرانی معروف به «الصیاح» کتاب به نام هدایة القاری الی کلام الباری فی القراءة» دارد (پیشین، ج ۱۵، ص ۲۴۲).
- ۱۵- سید هاشم الحسینی التوبلائی (م ۱۱۰۷ ق) کتابی با عنوان «البرهان فی تفسیر القرآن» و کتاب دیگری به نام «نور الانوار فی تفسیر قرآن» دارد (پیشین، ج ۲۴، ص ۳۴۰).

- ۱۶- شیخ عبدالحسین بن شیخ یوسف بلادی (م ۱۲۴۷ ق) رساله‌ای مکاتبه‌ای (موسوعه شعراء البحرین، ج ۳، ص ۶۹۳) در مورد «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (شوری/۱۱) دارد.
- ۱۷- شیخ محمد بن شیخ احمد بن عبدالله نحوی آل عصفور (م ۱۲۸۸ ق) کتابی با عنوان «اسم اعظم از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیک‌تر است» دارد (عصفور، ص ۹۲).
- ۱۸- شیخ محمد بن عبد علی آل عبد الجبار ساری (م ۱۲۷۰ ق) کتابی به نام «فصل الخطاب فی التمسک بالعترة و الكتاب» دارد (فوائد الأسفار، ج ۱، ص ۹۳-۹۴).
- ۱۹- شیخ علی بن عبدالله مهزی ستری (م ۱۳۱۹ق) کتاب به نام «تفسیر آیه ولایت» (اشکوری، ج ۱، ص ۱۱۷-۱۸۸) دارد که در تاریخ ۵ صفر سال ۱۳۰۲ ق آن را به چاپ رسانده است.
- ۲۰- شیخ علی بن مکی بن صالح بحرانی (ق ۱۲) رساله‌ای در مورد تعیین مقصد از ثقل اکبر نوشته است، (ر.ک: حسینی، ج ۱، ص ۶۴).
- ۲۱- سید محمد رضا بن ضیاء الدین البحرانی کتابی به اسم «البضاعة المزجاة فی تأویل الآیات» دارد (اشکوری، ص ۷۶).
- ۲۲- سید ابراهیم بن سید محسن بن سید عبدالله الغریفی، مدفون در نجف اشرف (م ۱۳۳۵ق) - ۱۹۱۶م) کتابی به نام «صلوات و سلام در دعای اختتامیه قرآن کریم» دارد (غریفی، ۱۴۲۸ق).
- ۲۳- شیخ محمد جعفر ابوالمکارم (م ۱۲۶۲ ق) کتابی به اسم «امثال القرآن الکریم» دارد (عصفور، ص ۸۹).
- ۲۴- شیخ محمد علی بن محمد تقی آل عصفور (م ۱۲۶۵ ق) کتاب به نام «مفردات قرآنی» (فهرس مخطوطات مکتبه آل عصفور فی بوشهر)، شماره ۵، و کتاب دیگری به نام «غریب قرآن» (نسخه خطی در شهر مقدس مشهد، کتابخانه مرکزی آستانه قدس رضوی به شماره ۱۷۹۷۴)، و رساله‌ای به نام «جلاء الضمیر فی حل مشکلات آیه التطهیر» و رساله دیگری به نام «تحف الخواص فی شرح سورة الاخلاص» دارد. (عصفور، شماره ۱۸۷، ص ۱۴۸).
- ۲۵- عبدالحسین بن یوسف بلادی بحرانی (آل جمع، ج ۲، ص ۳۰؛ عصفور، ص ۲۵۲) رساله‌ای ادبی (موسوعه شعراء البحرین، ج ۳، ص ۶۹۳) در مورد آیه «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» نوشته است (مشیخص، ص ۵۴۸).
- ۲۶- علی بن احمد بن حسین آل عبد الجبار ساری (م: ۱۲۸۷ ق) کتابی با نام «مسائل القراءات السبع» دارد (مصورات مخطوطات، ج ۲۹، ص ۹).
- ۲۷- احمد بن شیخ محمد آل ماجد بلادی رساله‌ای در مورد حرف «کاف» در آیه «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» نوشته است (أنوار البدرین، ج ۱۸، ص ۲۴۴؛ معجم المؤلفات الشیعیة فی الجزيرة العربیة، ج ۱، ص ۲۸).

- ۲۸- ابوالحسن بن محمد بحرانی (م ۱۱۹۳ ق) تفسیر بزرگی دارد (أمین، ج ۵۳، ص ۵۹).
- ۲۹- شیخ حسین بن شیخ محمد بن احمد بن ابراهیم آل عصفور درازی (م ۱۲۱۶ ق) کتاب‌های قرآنی به نام‌های «مفاتیح الغیب» و «التبیین فی تفسیر القرآن» دارد (آقابزرگ تهرانی، ج ۲۱، ص ۳۰۵).
- ۳۰- شیخ محمد بن علی بن عبدالنبی مقابی (م بعد از سال ۱۱۶۷ ق) کتابی به نام «صفوة الصافی و البرهان و نخبة البیضاوی (م ۶۸۵ هـ) دارد (پیشین، ج ۱۵، ص ۴۹؛ آل جمیع، ج ۲، ص ۳۱).
- ۳۱- شیخ هرکانی^۱ بحرانی کتابی در مورد تجوید با عنوان «الدرة المضيئة فی علم التجويد» دارد. نویسنده در این رساله به بیان برخی از احکام تجوید از قبیل: ادغام، اظهار، قلب، غنه، اخفا، تفخیم، ترقیق، مد، قصر، قلقله پرداخته است. (مقداد، ص ۱۵۳).
- این اثر در کتابخانه ملی شیراز موجود است (شماره ۲۹۷/۱/۴ - جز (۱) ق، (۲۳)).
- ۳۲- حسن بن ابراهیم سماهیچی رساله‌ای در مورد مفردات قراءات نادر غیر از قرائت ده‌گانه دارد. (مقداد، ص ۱۵۳).
- ۳۳- شیخ سلیمان الاوالی رساله‌ای درباره اعراب آیات قرآن دارد که این اثر در کتابخانه جامع یزد موجود است (پیشین).
- ۳۴- شیخ محمد امین صافی نجفی (م ۱۳۹۶ ق) کتابی با عنوان «آیات توحید» دارد که چاپ شده است.
- ۳۵- شیخ عبدالحسین بن قاسم بن صالح نجفی حلی بحرانی (م ۱۳۷۵ ق) کتابی با عنوان «الشجرة الملعونه» دارد که در پاسخ به شبهات انیس بن زکریا النصولی (م ۲۷۷ ق) نوشته شده است (سبحانی، ج ۵).
- ۳۶- شیخ محمد امین زین الدین (م ۱۴۱۸ ق) کتابی به نام «اشعة القرآن» دارد (شیخ محمد امین زین الدین، ۱۹۶۹ م).
- ۳۷- سید محی الدین غریفی کتابی به نام «آية التطهير في الخمسة أهل الكساء» دارد (غریفی، ۱۹۵۸ م).
- ۳۸- شیخ سعید بن الشیخ عبدالله عرب (م ۱۴۲۱ ق) رساله‌ای درباره آیه «أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْمَالُ وَالْأَنْوَانَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» دارد (ر.ک: فتیل، ص ۶۱).
- ۳۹- سید محمد صالح بن سید عدنان بن علوی موسوی بلادی نعیمی (م ۱۴۲۹ ق) والد شیخ بهائی عاملی کتابی با عنوان «مرافق التحقيق فی سوابق یوسف الصديق» دارد (عدنان الموسوی، ۱۴۰۷ ق).

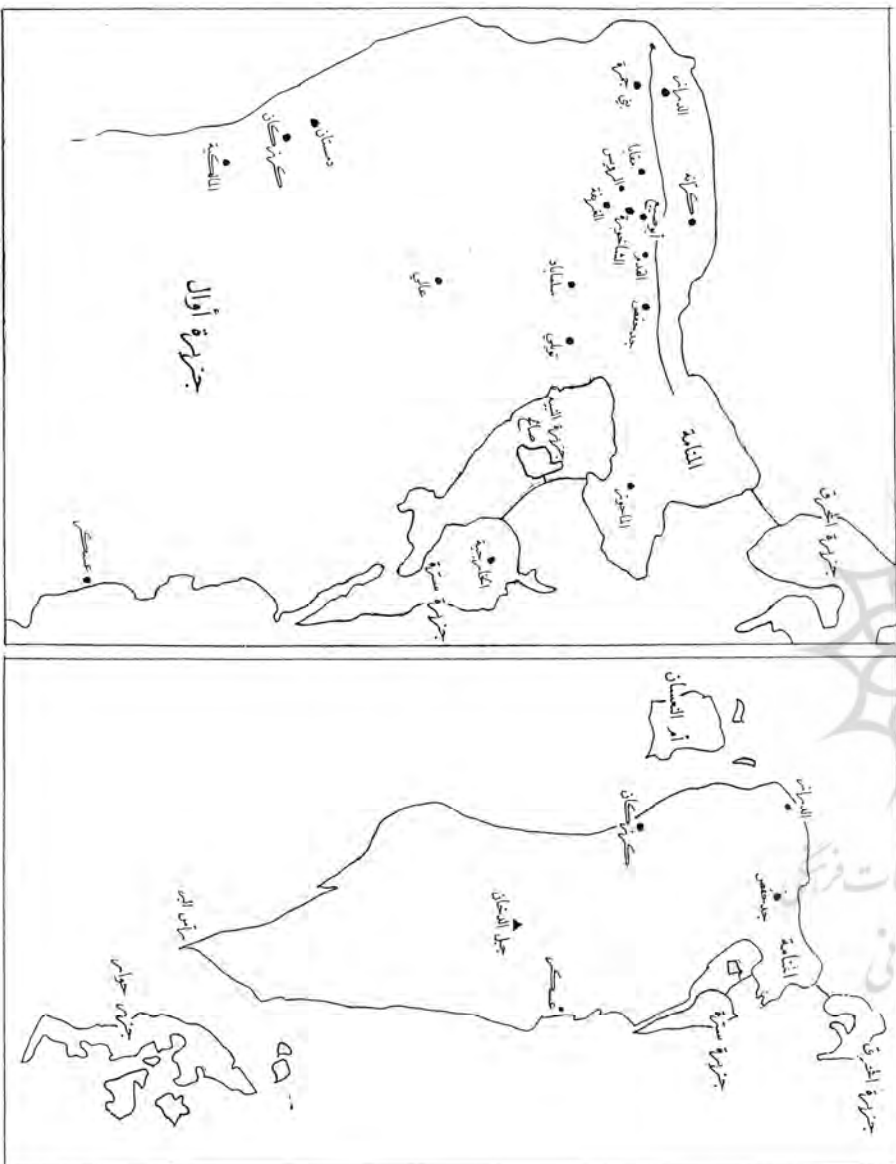
۱- ظاهراً املائی صحیح آن شهرکانی، منسوب به شهرکان، روستایی در کشور بحرین، می‌باشد.

- ۴۰- شیخ عبدالنبی بن حاج عبدالمجید النشابه مقاله‌ای با عنوان «أمیر المؤمنین فی القرآن الکریم» دارد (القبسه، شماره ۱۰۰).
- ۴۱- علی آل عصفور، مترجم خصوصی شیخ خلف آل عصفور، که قرآن کریم را از زبان عربی به زبان انگلیسی ترجمه کرده است (طراذه، ص ۳۴).
- ۴۲- شیخ عبدالشهید بن مهدی سترای کتابی با نام «القرآن نهج و حضاره» دارد (سترای، ۱۴۲۴ ق).
- ۴۳- سید کامل بن سید هاشم هاشمی، که مجموعه سخنرانی‌های وی با عنوان «مشکلات انسانی از دیدگاه قرآن کریم» چاپ شده است (هاشمی، ۱۴۲۵ ق، ص ۲۷۰ - ۲۷۵).
- هم‌چنین تحقیقی با عنوان «وظایف رهبریت دینی از دیدگاه قرآن کریم» دارد (پیشین، ص ۷۵۲ - ۷۵۵).
- ۴۴- شیخ مهدی عباس بن حاج علی حوری کتابی با عنوان «آیات باهره در مناقب عترت طاهره» با مقدمه استاد سید عادل بن سید علی العلوی دارد (علوی، ۱۴۲۳ ق).
- ۴۵- شیخ سعید بن میرزا نوری تحقیقی درباره روش تفسیر موضوعی قرآن دارد (پیشین).
- ۴۶- شیخ فاضل عبدالجلیل زاکی تحقیقی درباره الوهیت یا نبوت حضرت عیسی علیه السلام از دیدگاه قرآن و انجیل انجام داده است (مجله رساله القلم، شماره ۳، ص ۱۴ و شماره ۴، ص ۱۵).
- ۴۷- سید محمود بن سید عدنان موسوی جمری عضو نویسندگان مجله بصائر قرآنی تحقیقی در موضوع رمضان، ماه انسان‌سازی دارد (مجله القرآن نور، شماره ۹، ۱۴۲۹ ق، ص ۱۵۳ - ۱۶۸).
- ۴۸- شیخ عبدالله بن حاج علی بن حاج احمد الدقاق کتابی به نام «حقیقت مصحف امام علی علیه السلام از دیدگاه فریقین» دارد (دقاق، ۱۴۳۰ ق).
- ۴۹- سید محی الدین بن سید کاظم المشعل موسوی کتابی با عنوان «اشراقات قرآنی» (مشعل، ۱۴۱۶ ق) ترجمه و تقریر درس‌های آیت الله جوادی آملی و نیز کتاب دیگری درباره خانواده در قرآن کریم (پیشین) دارد. هم‌چنین مجموعه‌ای از پرسش‌ها و پژوهش‌های وی در مجلات تخصصی مختلف منتشر شده است، از جمله:
- ایراداتی در مورد روش‌های استدلال به اعجاز قرآن (آل عصفور، ۱۴۱۲ ق، ص ۲۰-۲۵)؛
 - نگاهی به تفسیر برهان (رساله القرآن، سنه ۱۴۱۲ ق، ش ۶، ص ۲۴-۵۱)؛
 - رابطه بحث قرآنی با نظریه احتمال از دیدگاه شهید سید محمد باقر صدر (پیشین، ش ۱۳، ص ۱۸۳)؛
 - علوم قرآن: نظر در روش و تفکر جدید (پیشین، ش ۱۶، ص ۲۹)؛
 - هدایت در قرآن از نگاه قرآن (پیشین، ش ۱۵، ص ۵۵)؛

- ابزار نفوذ در مردم (پیشین، ش ۱۱، ص ۱۹۳)؛
- تفسیر قرآن در قرن بیستم میلادی (پیشین، ش ۱۰، ص ۱۰۵ - ۱۱۴)؛
- رابطه قرآن و امور معاصر (پیشین، ش ۱۲، ص ۱۹۵ - ۲۰۴)؛
- روش تفسیر علامه فضل الله (پیشین، ش ۴، ص ۵۸ - ۶۵).
- ۵۰- شیخ احمد بحرانی کتابی به نام «تأویل» (بحرانی، ۱۹۹۹م) دارد که در دو جلد چاپ شده است.
- ۵۱- شیخ محمد صالح قشعمی بارباری کتابی به نام «مباهله در کتاب و سنت» دارد (قشعمی، ۱۴۲۴ق).
- ۵۲- شیخ عبدالحسین بن حاج محمد رضا النصیف جمری کتاب‌هایی قرآنی دارد که برخی از آنها آماده چاپ است، مانند «معجم غرائب مفردات قرآن»، «فرق‌ها و تفاوت‌های لغوی در قرآن کریم»، «وزن در قرآن» و ... (مصاحبه حضوری با بنده در تاریخ ۲ جمادی اول ۱۴۳۲).
- ۵۳- شیخ محمد بن حاج حمید سند منامی کتابی به نام «تفسیر ملاحم المحکمات» دارد که مشتمل بر سوره حمد و سوره بقره می‌باشد.
- وی همچنین کتاب دیگری با عنوان «مقامات حضرت زهرا در نگاه کتاب و سنت» به چاپ رسانده است (سند، ۱۴۲۱ق).
- ۵۴- شیخ ابراهیم بن حاج قمبر انصاری کتابی تفسیری به نام «تفسیر الكتاب المبین» دارد. همچنین کتاب دیگری به نام «دولة المهدي المنتظر: رجوع به جنبه آدم ﷺ (انصاری، ۱۴۱۸ق) دارد. محتوای کتاب شامل یک مقدمه و پنج فصل است.
- وی در مقدمه بیان می‌نماید که ثقل بزرگ، پیامبر ﷺ و اهل بیت و ثقل بزرگ‌تر، قرآن کریم است.
- ۵۵- استاد عبدالوهاب حاج حسین اسماعیل کتابی با نام «انسان از دیدگاه قرآن» دارد (آل اسماعیل، ۱۴۳۰ق).
- ۵۶- شیخ محمد بن صنقور بن علی، کتابی با عنوان «شئون قرآنی: پاسخ‌های سؤالات مردم» دارد (صنقور، ۲۰۱۰م). همچنین تحت نظر وی چندین کتاب قرآنی مانند «زاد المجودین» چاپ شده است. (حوزه الهدی، ۱۴۲۷ق).
- ۵۷- سید علوی بن سید سعید موسوی بلادی کتابی به نام «آیه عفاف» دارد (علوی موسوی بلادی، ۱۴۲۴ق).

- ۵۸- استاد سید هاشم سید حسن موسوی سردبیر مجله آیات قرآنی کتابی به نام «لؤلؤ و المرجان: روش جدید در آموزش و تفسیر قرآن» دارد (موسوی، ۱۴۲۹ق).
- ۵۹- استاد علی بن حاج عباس محرقی کتابی درباره شبهه‌های تناقضات در آیات قرآن دارد (انتشار منامه، کتابخانه فخرآوی).
- ۶۰- شیخ عادل بن عبدالحسین الهنای مقاله‌ای درباره اعجاز قرآن دارد (رسالة القلم، شماره ۷، ص ۱۸).
- ۶۱- شیخ حسین بن فؤاد مقاله‌ای با عنوان «آیا پیامبر عصبانی و رو برگردانده است» دارد (پیشین، شوال ۱۴۲۸ق).
- ۶۲- شیخ علی بن حاج فاضل صدقی تحقیقی با عنوان «تأملی (پیشین، شماره ۹، محرم ۱۴۲۸) در آیه «لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَى» و نیز تحقیق دیگری در مورد قاعده قرآن «انما الحرام ما حرم الله فی کتابه» دارد (پیشین، شماره ۱۵، ص ۱۹۰).
- ۶۳- شیخ جعفر بن حاج عبدالمهدی شهابی تحقیقی با عنوان «اهل بیت در قرآن کریم» دارد (پیشین، شماره ۱۱، رجب ۱۴۲۸ق، ص ۸۶ - ۹۷).
- ۶۴- سید یاسین بن سید قاسم موسوی تحقیقی در موضوع: «تأویل برخی از آیات قرآن در مورد امام حسین ﷺ» دارد (پیشین، شماره ۲۱، محرم ۱۴۳۱ق). وی همچنین تحقیقی با عنوان «تفسیر موضوعی قرآن: خصائصه - ضوابطه - أسسه» دارد (پیشین، شماره ۲۶، ربیع الثانی ۱۴۳۲ق).
- ۶۵- شیخ عبدالرئوف بن حسن آل ربیع تحقیقی با عنوان «کنترل غریزه جنسی در قرآن» (پیشین، شماره ۱۶، شوال ۱۴۲۹ق) و نیز کتابی به نام «رهبریت در قرآن: داستان حضرت طالوت» (عبدالمهدی، ۱۴۳۱ق).
- ۶۶- شیخ محمد بن استاد علی عربی تحقیقی درباره تفسیر قمی دارد (رسالة القلم، شماره ۲۴، شوال ۱۴۳۱ و شماره ۲۵، محرم ۱۴۳۲، ص ۱۷۴ - ۱۹۳).
- و نیز از وی تحقیقی با عنوان «ثواب السور من کتاب قدیم» در مجله «رسالة القلم». (پیشین، شماره ۲۶، ربیع الثانی ۱۴۳۲ق) منتشر شده است.
- ۶۷- شیخ غازی بن عبدالحسن بن ابراهیم السماک منامی مقاله‌ای با موضوع «اهل بیت و اسماء حسنی» (پیشین، شماره ۴، شوال ۱۴۲۶ق) و همچنین مقاله‌ای با عنوان «نقش شیعیان در حفظ قرآن کریم» (پیشین، شماره ۱۰، ربیع الثانی ۱۴۲۸ق، ص ۶۲ - ۸۷) و نیز تحقیقی در مورد ابن تیمیه و آیات نازل شده در شأن امیرمومنین علی ﷺ دارد (پیشین، شماره ۲۳، رجب ۱۴۳۱ق).

- وی بحثی نیز درباره «جمع القرآن الکریم» دارد (پیشین، شماره ۲۶، ربیع الثانی ۱۴۳۲ق).
- ۶۸- شیخ سعید بن حاج جعفر بن جعفر حماد تحقیقی با عنوان «سخن در فهم قرآن» (قسمت اول) دارد (پیشین، شماره ۱۰، ربیع الثانی ۱۴۲۸ق، ص ۳۷ - ۶۱) و قسمت دوم آن در شماره یازدهم مجله «رسالة القلم» (پیشین، شماره ۱۱، رجب ۱۴۲۸ق، ص ۴۸ - ۸۵) منتشر شده است.
- و نیز تحقیقی در مورد «اعجاز موسیقی قرآن» (پیشین، شماره ۱۴، ص ۱۱۶ - ۱۳۴) دارد.
- ۶۹- شیخ جعفر بن حاج جعفر ابن علی مرهون مالکی تحقیقی درباره «حکومت اسلامی در قرآن» (پیشین، شماره ۲۳، رجب ۱۴۳۱ق، ص ۹۹ - ۱۱۱) دارد.
- وی هم چنین مقاله‌ای با عنوان «منتظران امام زمان علیه السلام از منظر قرآن» (پیشین، شماره ۱۹، ص ۷۸) و نیز بحثی با عنوان «القراءات السبع.. نشأتها و حجیتها» دارد (پیشین، شماره ۲۶، ربیع الثانی ۱۴۳۲ق).
- ۷۰- سید مرتضی بن سید مجید بن سید رمضان العلوی سندی مقاله‌ای با نام «اثبات سنت‌های تاریخی در قرآن کریم» (پیشین، شماره ۲۰، شوال ۱۴۳۰ق، ص ۱۷۱ - ۱۸۷) و نیز مقاله دیگری با نام «حماسه از منظر قرآن» دارد (پیشین، شماره ۱۵، رجب ۱۴۲۹ق، ص ۱۵۹ - ۱۷۱).
- ۷۱- شیخ قصبی بن شیخ علی عربی تحقیقی با عنوان «عدالت اجتماعی در قرآن کریم» (پیشین، شماره ۱۵، رجب ۱۴۲۹ق، ص ۱۲۱ - ۱۵۸) و نیز تحقیق دیگری با عنوان «منجی ما امام زمان علیه السلام: بررسی‌ها از دیدگاه آیاتی قرآن» دارد (پیشین، شماره ۱۹، ص ۱۱۱).
- وی هم چنین بحثی درباره «قرآن و قواعد اصولی و فقهی» دارد (پیشین، شماره ۲۶، ربیع الثانی ۱۴۳۲ق).
- ۷۲- شیخ عیسی بن جاسم قفاص تحقیقی درباره «اشارات اخلاقی از قرآن کریم» دارد (پیشین).
- ۷۳- شیخ صادق بن سلیمان المبارک تحقیقی با عنوان «ابتکارات در تجربه تفسیری شهید سید محمد باقر صدر رحمته الله علیه» دارد (پیشین).
- ۷۴- شیخ محمد بن علی خاتم مقاله‌ای با عنوان «جایزه قرآن نزد مسلمین» نوشته است (پیشین).
- ۷۵- شیخ عبدالله بن عبدالنبی آل ضیف ستیری مقاله‌ای در مورد «آیه تطهیر» دارد (پیشین، شماره ۲۳، رجب ۱۴۳۱ق).

نقشه شهرها و روستاهای بحرین

منابع و مأخذ

۱. ابن متوج بحرانی، احمد بن عبدالله، **الناسخ و المنسوخ**، تصحيح: دكتور محمد جعفر اسلامي، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۴ ش.
۲. امين، سيد محسن، **أعيان الشيعة**، تصحيح: حسن امين، دار التعارف للمطبوعات، چاپ اول، ۱۹۸۳ م.
۳. انصاری، شيخ ابراهيم، **دوله المهدي المنتظر**، حوزة الكوثر، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
۴. ایازی، محمدعلی، **المفسرون حياتهم و مناهجهم**، ج ۲، وزارت فرهنگ و ارشاد، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
۵. آل اسماعيل، عبدالوهاب حسين المبارك، **الانسان: رؤية القرآنيہ**، دار العصمه، منامه، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق.
۶. آل عصفور، ابو رضا، **مجله لؤلؤة الخليج**، قم، ۱۴۱۲ ق.
۷. آل عصفور، محمدتقي، **الذخائر في جغرافيا البنادر و الجزائر**، ج ۱.
۸. آل مكباس، شيخ محمدعيسى، **موسوعة شعراء البحرين**، قم، چاپ اول، ج ۲، ۲۰۰۰ م.
۹. _____، **فوائد الأسفار**، قم، ج ۱، ۱۴۲۰ ق.
۱۰. بحرانی، احمد، **التأويل: منهج الاستنباط في الاسلام**، دار التأويل للطباعة و النشر، چاپ دوم، ۱۹۹۹ م.
۱۱. بلادی، حسين، انوار البلادی، کتابخانه مرعشی، قم، ۱۴۰۷ ق.
۱۲. بیات، صائب عبدالحمید، **موسوعة مولفی الإمامیه**، انتشارات مجمع الفكر الاسلامي، قم، چاپ اول، ۱۴۲۰ ق.
۱۳. توبلانی، شيخ ابراهيم، **حاضر البحرين**، مركز جلاوى، منامه، چاپ اول، ۲۰۰۴ م.
۱۴. حسن نزار، مقدمه كتاب رساله في مشايخ الشيعة متعلق به شيخ يحيى بن حسين ابن عشيره مولت، چاپ قم، ۱۴۳۰ ق.
۱۵. حسینی اشكوری، سيد احمد، **المخطوطات العربيہ**، دار احیاء التراث الاسلامي، قم، چاپ اول.
۱۶. _____، **فهرست المخطوطات و المصورات**.
۱۷. حسینی عاملی، محسن، **مقدمه التحقيق في ترجمه الطبرسي**، دار المعرفة، بيروت، ۱۹۸۶ م.
۱۸. دقاق، شيخ عبدالله علی، **مصحف الإمام علی**، دليل ما، قم، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق.
۱۹. **الذريعة في تصانيف الشيعة**، دار الاضواء بيروت، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ق.
۲۰. زين الدين، شيخ محمد امين، **أشعة من القرآن**، نجف، چاپ اول، ۱۹۶۹ م.
۲۱. سایت: www.olamaa.net بخش المجلس الاسلامي العلمائي، ۱۴۳۲ ق.
۲۲. سبحانی، جعفر، **مفاهيم القرآن**، مؤسسه امام صادق عليه السلام، قم، ج ۱، ۱۴۱۲ ق.
۲۳. _____، **معجم طبقات المتكلمين**، مؤسسه امام صادق عليه السلام، قم، ۱۴۳۰ ق.

۲۴. سترایوی، شيخ عبدالشهيد، **القرآن نهج و حضارة**، دار العلوم، بيروت، چاپ دوم، ۱۴۲۴ ق.
۲۵. سند، شيخ محمد، **مقامات الزهراء في الكتاب و السنه**، قم، چاپ اول، ۱۴۱۷ ق.
۲۶. شاکر، **زاد المجددين**، حوزة الهدی، قم، چاپ اول، ۱۴۲۷ ق.
۲۷. شفيع، علی بن موسی بن محمد، **مرآة الکتب**، کتابخانه مرعشی نجفی، قم، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
۲۸. سنقر، شيخ محمد، **الشؤون القرآنيہ**، حوزة الهدی، قم، چاپ اول، ۲۰۱۰ م.
۲۹. طراذه، محمود، **سير في سيره**، انتشارات ماحوزی، منامه، ۲۰۰۵ م.
۳۰. عبدالمهدي، عبدالرئوف حسن، **معالم القيادة في القرآن: قصة طالوت نموذجاً**، انتشارات مداد، منامه، چاپ اول، ۱۴۳۱ ق.
۳۱. عربيي، شيخ محمد علی، **تحقيق نسخ تفسير القمي و نسخ مختصرانه**، دفتر البيان، مجله رساله القلم، قم، ش ۲۴، شوال ۱۴۳۱ ق.
۳۲. علوی، سيد عادل بن سيد علی تقديم، **الآيات الباهرة في مناقب العترة الطاهرة**، متعلق به شيخ مهدي عباس الحوري، انتشارات تحسين، قم، چاپ اول، ۱۴۲۳ ق.
۳۳. عويناتي، ماجد، **نگاهی به مقدمه كتاب الآيات الناسخة و المنسوخة**، قم، لابن المتوج البحراني، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
۳۴. غريفي، سيد ابراهيم بن سيد محسن، **الصلاة و السلام... في ختم القرآن الكريم او ختمه القرآن بالصلاة و السلام...**، دار التراث البحراني، قم، چاپ اول، ۱۴۲۸ ق.
۳۵. غريفي، سيد ابراهيم بن سيد محسن، **آية التطهير في الخمسة أهل الكساء**، نجف، چاپ اول، ۱۹۵۸ م.
۳۶. فطيل.
۳۷. فکرت، محمد آصف، **فهرست الفبائي کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی**، مشهد، چاپ اول، ۱۳۶۹.
۳۸. فهرست کتابخانه نجفی، **فهرست آل بابويه و علما البحرين**، قم، ۱۴۰۴ ق.
۳۹. قشعمی، محمدصالح، **المباهلة في الكتاب و السنة أو معجزة الحوار**، دار المصطفى، منامه، چاپ اول، ۱۴۲۴ ق.
۴۰. ماحوزی، سليمان، **فهرست علماء بحرين**، تصحيح: فاضل ذاکي، قم، چاپ اول، ۱۴۲۱ ق.
۴۱. **مجلة القرآن نور**، شماره ۹، دار الكلمة الطيبة، بيروت، ۱۴۲۹ ق.
۴۲. **مجلة رسالة القلم**، شماره ۳ و ۴.
۴۳. **مجلة الموسم**، شماره ۹ و ۱۰، چاپ هلند، تحت پوشش دکتر طريحي، محمدجواد، سال ۱۴۱۱ ق.
۴۴. **مجلة رسالة القرآن**، انتشارات دار القرآن، قم، مدرسه آیت الله گلپايگانی، ش ۱۲، ۱۵، ۱۳، ۱۶، ۱۴۱۳ ق.

۴۵. مجله رساله القرآن ، ش ۴، ۱۴۱۱ق.
۴۶. _____ ، ش ۶، ۱۴۱۲ق.
۴۷. _____ ، دفتر البيان، قم، شماره ۱۰ و ۱۱، ۱۴۲۸ق.
۴۸. _____ ، ش ۱۰، ۱۴۱۳ق.
۴۹. _____ ، شماره ۱۴، ۱۶، ۱۵، ۱۴۲۹ق.
۵۰. _____ ، شماره ۱۹ و ۲۰، شوال ۱۴۳۰.
۵۱. _____ ، شماره ۲۱، ۲۳ و ۲۴، ۱۴۳۱ق.
۵۲. _____ ، شماره ۲۵ و ۲۶، ۱۴۳۲ق.
۵۳. _____ ، شماره ۴، شوال ۱۴۲۶.
۵۴. _____ ، شماره ۷.
۵۵. _____ ، شماره ۹ و ۸، ۱۴۲۸ق.
۵۶. مشعل، سيد محى الدين كاظم، *إشراقات قرآنية*، مكتبة فخراوى، منامه، چاپ اول، ۱۴۱۶ق.
۵۷. _____ ، *الأسرة فى القرآن الكريم*، مركز مطالعات تخصصى قرآنى، قم، چاپ اول، ۲۰۰۴م.
۵۸. مشيخص، شيخ عبدالعظيم، *القطيف و ملحقاتها*، چاپ اول، بيروت.
۵۹. مقداد، شيخ مهدي عبدالله، *فهارس مخطوطات القطيف والأحساء والبحرين فى مكتبات إيران*، مجلة التراث، قم، بيروت، شماره ۱۱، ۱۲.
۶۰. موسوى، سيد علوى بلادى، *آيه العفاف*، المنامه، چاپ اول، ۱۴۲۴ق.
۶۱. موسوى، سيد محمدصالح بن سيد عدنان، *مرافق التحقيق فى سوابق يوسف الصديق*، مكتبة العدنانية، مؤسسه الأعلمى، بيروت، چاپ اول، ۱۴۰۷ق.
۶۲. موسوى، سيد هاشم، *للؤلؤ والمرجان*، جمعيه الذكر الحكيم لعلوم القرآن، منامه، چاپ اول، ۱۴۲۹ق.
۶۳. نويدرى، سالم عبد الله، *الحالة الثقافيه فى عصر سيد هاشم البحرانى*، مجلة الساحل، بيروت، شماره ۹، ۲۰۰۰م.
۶۴. هاشمى، سيد كامل، *أصول المحاضرات*، أم القرى، قم، چاپ اول، ۱۴۲۵ق.